

KÖNYVEK A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOMRÓL

A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944). Közzéteszi Marosi Ildikó. 1–2. köt. Bukarest, 1979. Kriterion 439, 491 l. – Bányai László: Válaszúton. Önéletrajzi jegyzetek. Bukarest, 1980. Kriterion 169 l. – Robotos Imre: Eszmék ütközésében. Tabéry Géza pályáivá. Kolozsvár, 1979. Dacia K. 187 l. – Szávai Géza: Helyzettudat és irodalom. Kolozsvár, 1980. Dacia K. 196 l. – Marosi Péter: Világ végén virradat. Cikkek. Bukarest, 1980. Kriterion K. 254 l. – Deák Tamás: Káprázat és figyelem. Újabb esszék. Bukarest, 1980. Kriterion K. 279 l. – Szilágyi Júlia: A helyszín hatalma. Esszék. Bukarest, 1979. Kriterion K. 229 l. – Bretter György: Itt és mást. Válogatott írások. Bukarest, 1979. Kriterion K. 575 l. – Gáll Ernő: Pandora visszatérése. A reményről és a méltóságról. Bukarest, 1979. Kriterion K. 541 l. – Tóth Sándor: Rólunk van szó. Tanulmányok. Bukarest, 1980. Kriterion K. 355 l.

A romániai magyar irodalom fejlődő önismertetének egyik nagy – az egész magyar irodalom önismeretét érintő – eredménye, hogy felélénkülték a két világháború közötti nemzetiségi irodalom történetére vonatkozó kutatások, ezeken belül azok a vizsgálatok, amelyek az *Erdélyi Helikon* irodalmának teljesebb feltárását és hitelesebb értékelését szolgálják. E kutatások értékes eredményeként jelent meg Marosi Ildikó gondozásában *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)* című kétkötetes gyűjtemény. Amint a tudós kutató bevezető tanulmánya elmondja, 1971 nyarán Kemény János ötlete volt, hogy a marosvécsi Helikon egykori vendégei írásban számoljanak be emlékeikről, s ez a vallomás-gyűjtemény ünnepelje meg az első helikoni találkozó negyvenötödik évfordulóját. E javaslat akkor nem találhatott meghallgatásra, viszont belőle nőtt ki Marosi Ildikónak az a terve, hogy ha nem is az emlékezőket, de a Helikon dokumentumait kötetbe gyűjti, ezzel támogatván, egyszersmind serkentvén a helikoni irodalom életét feltáró kutatásokat. Marosi Ildikó már a vásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság iratainak kiadásával (1973) tanúsította filológiai felkészültségét és gondosságát, joggal vártuk tőle, hogy anyaggyűjtő és feldolgozó munkájának következő eredménye a Helikon iratainak, valamint levelezésének sajtó alá rendezése lesz. A

hatalmas terjedelmű irodalomtörténeti forrásanyag feltárása és kiadása szorgos és türelmes munkát követelt, minthogy a két világháború közötti romániai magyar irodalom irat- és levelezés-anyagát fájdalmasan megrostálták a történelmi viharok. A második világháború pusztításai következtében veszett oda az *Erdélyi Szépmíves Céh* és az *Erdélyi Helikon* Kolozsvárott elhelyezett szerkesztőségi és kiadóhivatali irattára, továbbá Bánffy Miklós bonchidai, Kemény János marosvécsi, Kós Károly és Szentimrei Jenő sztánai levéltára s még megszámlálhatatlanul sok irodalomtörténeti dokumentum-anyag. Ugyanakkor Marosi Ildikó igen sokat köszönhetett annak, hogy jól ismerte a vásárhelyi Molter-ház gazdag emlékanyagát, s betekinthezett a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban elhelyezett Áprily Lajos-levelezésbe, a Ráday Levéltárban őrzött Bánffy Miklós-hagyatékba, a sárospataki kolégium kéziratárában található Makkai Sándor-hagyatékba, a székelyudvarhelyi Tompa László-emlékház anyagába, továbbá más erdélyi és magyarországi gyűjteményekbe is. Kutatásai során gazdag irat- és levélananyagot gyűjtött egybe, és tetemes részben sikerült rekonstruálnia a helikoni irodalom köznapi életét. „A hiteles múlt – mondja ő maga – mindennek ellenére makacsul túlél minden megmászító szándékot, bűvőpatak-ként tört újra föl, s mára már egész létünk megha-

tározó történelmi háttérévé vált." A helikoni irodalom életének dokumentum-anyagát gyűjtögetés, ártó szándék és feledés pusztította, Marosi Ildikó kutató munkájának eredményeként ez az irodalmi élet most mégis minden korábrinál tisztább fényben áll előttünk.

A tekintélyes korpusz (felhívások, nyilatkozatok, jegyzőkönyvek és főként levelek) lényegében három irodalmi intézmény tevékenységéről ad képet. Először az *Erdélyi Szépművés Céh* könyvkiadói vállalkozásáról, amelyet Kós Károly, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Nyirő József, Paál Árpád és Zágoni István alapítottak 1924 tavaszán, hogy a nehéz küzdelmek között születő nemzetiségi irodalomnak fórumot teremtsenek. Érdemes felidézni az alapító nyilatkozat nemzetiségi hivatástudattól fűtött rokonszenves pátoszát: „Minden művészetek között az emberi és nemzeti társadalomnak legfontosabb és semmi más által nem pótolható, kultúrára nevelő, kultúrát fenntartó és fejlesztő művészete éppen az irodalom. Kisebbségi sorsunkban pedig ennél is súlyosabb dolog: nemzeti nyelvünknek, nemzeti kultúránknak, tehát nemzeti öntudatunknak az iskolán kívüli és azon túl szinte egyetlen védelmi és építő eszköze, nemzeti élet lehetőségünk fő pillére.” A *Szépművés Céh* ennek a programnak megfelelően látott hozzá a nemzetiségi irodalom szervezéséhez: húsz esztendő alatt 166 kötetet jelentetett meg, a legjelentősebb erdélyi magyar írók: a többi között Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László, Bartalis János, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Nyirő József, Bánffy Miklós, Makkai Sándor, Kós Károly, Kuncz Aladár, Tabéry Géza, Ligeti Ernő, Karácsony Benő, Molter Károly, Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Kemény János, Kacsó Sándor, Balázs Ferenc és Asztalos István műveit.

Ezeket az írókat gyűjtötte laza baráti társaságba, amolyan „irodalmi parlamentbe” Kemény János marosvécsi meghívása 1926 nyarán. Ettől kezdve a marosvécsi *Helikon* – a korszak másik jelentékeny irodalmi intézménye – minden nyáron rendszeresen egybegyűlt, megtárgyalta a nemzetiségi irodalom ügyeit és feladatait, továbbá a román és szász szellemi élettel kialakított együttműködést. A helikoni írók hozták létre a harmadik igen fontos irodalmi intézményt: az 1928-ban megindult és 1944-ig működő *Erdélyi Helikon* című irodalmi folyóiratot, amely a polgári humanista romániai magyar irodalom műhelyének szerepét vállalta. Szerkesztői (időrendben) Áprily

Lajos, Kuncz Aladár, Lakatos Imre, Kós Károly, illetve Kovács László voltak, főszerkesztőként mindvégig Bánffy Miklós jegyezte. A kolozsvári folyóirat valójában a *Nyugat* programját követte, midőn a nemzetiségi irodalom megszervezésére vállalkozott: európai távlatokat tűzött ki munkatársai elé, s már a helikoni íróközösség, „koalíciós” jellegének megfelelően is a „tisza irodalom” eszményét hangsúlyozta. Ez az eszmény természetesen nem akadályozta meg azt, hogy a helikoni irodalom a nemzetiségi törekvések támogatásában találja meg legfőbb feladatát, s a közösségi gondolat jegyében szolgálja az anyanyelvi kultúra fejlődését. A „tisza irodalom” meghirdetésének célja az volt, hogy a helikoni táborban gyülekező írók valamiféle közös nevezőt találjanak. Az *Erdélyi Helikon* írói ugyanis korántsem alkottak világnézetileg egységes csoportosulást, a marosvécsi „koalícióban” egyaránt jelen voltak a konzervativizmus (Bánffy Miklós, Reményik Sándor), a reform-konzervativizmus (Áprily Lajos, Makkai Sándor), az európai távlatokra tekintő liberalizmus (Kuncz Aladár, Molter Károly), a polgári radikalizmus (Tabéry Géza, Szentimrei Jenő, Ligeti Ernő) és a népi radikalizmus (Kós Károly, Tamási Áron, Kacsó Sándor) képviselői, s a helikoni tábor életerejét mi sem mutatta jobban, mint hogy ez a rendkívül heterogén irodalmi „koalíció” – minden belső vita ellenére is – szinte két évtizeden keresztül fennmaradt és működött. A helikoni csoportosulásnak e belső – nemegyszer drámai mozzanatokban bővelkedő – történetét mutatja be a Marosi Ildikó-féle gyűjtemény.

*

Bányai László, a neves bukaresti történész 1978-ban adta közre önéletrajzának első: *Kitáru! a világ* című kötetét, amelyben 1929-ig számolt be életének eseményeiről. *Válaszúton* című könyvében a harmincas évek közepéig folytatja az önéletrajzi krónikát: pályájának legnagyobb fordulatáról emlékezik meg, felgyorsult eseményekről ad számot. 1929-ben a párizsi Sorbonne ösztöndíjasa lett, itt ismerkedett meg a polgári társadalom válástüneteivel, a modern francia irodalommal, s itt mélyedt el igazán a felvilágosodás filozófusainak tanulmányozásában. A francia „neokatolicizmus” írói: Claudel és Mauriac, illetve bölcselei: főként Maritain fordították érdeklődését a társadalmi kérdésekhez, választ azonban már rész-

ben a marxista szociológiában keresett. Hazatérése után a csikszeredai katolikus főgimnázium tanára lett, mint ilyen került kapcsolatba az illegális kommunista párt Csik megyei szervezetével. Mozgalmi röpiratok szállítása közben tartóztatták le a román rendőrség, s bár a hosszabb börtönbüntetését sikerült elkerülnie, további útját már ez a meghurcoltatás szabta meg. Elbocsájtották állásából, s Kolozsvárra költözve mind erőteljesebben vett részt a mozgalmi munkában. Írásai ettől kezdve a baloldali *Falvak Népe* és *Népakarat* című lapokban láttak napvilágot, s ő maga hamarosan az illegális kommunista párt által szervezett MADOSZ (*Magyar Dolgozók Szövetsége*) vezetői között kapott szerepet.

A harmincas évek elején nemcsak a katolicizmus eszméin nevelkedett Bánai László, hanem az egész nemzetiségi közélet „válaszút” elé került. A korábbi „helikoni” ideálok – az erdélyi szabadelvűség hagyományai, a három erdélyi nemzet békés összefogásának gondolata – törekénynek bizonyultak a mostoha történelmi körülmények között, a román politikai életben mindinkább a nacionalizmus nyert teret, a konzervatív szellemű *Magyar Párt*ban pedig nem volt elég elszántság ahhoz, hogy védeni tudja az elnyomott nemzetiségi tömegek érdekeit. Az erdélyi magyar közéletben és irodalomban a szocialista eszméket hirdető baloldal, illetve a népfrontos összefogás képviselői szerezték meg a vezető szerepet. Bánai László emlékirata – amelyet számos korabeli dokumentum is hitelesít – erről a szélesebb körben ható átalakulásról ad képet: a személyes hangú önéletírásból – az erdélyi memoárirodalom hagyományait követve – így lesz szélesebb területet bevilágító kortörténeti visszatekintés – tanulságos politikai emlékirat.

A nemzetiségi irodalom hagyományainak feltárásában tölt be fontos szerepet a kolozsvári Dacia Könyvkiadó gondozásában megjelenő kismonográfia-sorozat. E sorozatban látott napvilágot Robotos Imre *Eszmék útközésében* című könyve, amely Tabéry Géza írói pályáját rajzolja meg. Tabéry a két világháború közötti romániai magyar irodalom érdekes alkotó egyénisége volt: munkássága bizonyos tekintetben külön fejezetet jelent a nemzetiségi irodalomban, az *Erdélyi Helikon* íróinak történetében. A *Helikon*nak ugyanis

volt egy olyan csoportja, amely a polgári radikalizmus eszmei hagyományait képviselte a kialakult helikoni „koalícióban”, a transzilvánizmus eszmei összefüggésein belül. Elsősorban azokra a nagyváradi, partiumi és bánáti írókra gondolok, akik a tízes évek váradi szellemi életének progresszív örökségét: *A Holnap* és *Ady* hagyományát vitték tovább. Ligeti Ernő, Bárd Oszkár, Olosz Lajos és Szántó György mellett közéjük tartozott a nagyváradi születésű Tabéry Géza is, aki a haladó szellemben oktató váradi jogakadémián, majd a genfi egyetemen tanult, Fehér Dezső *Nagyváradi Napló*jánál szerzett újságíró gyakorlatot, s abban a váradi szabadkőműves páholyban alakította ki politikai nézeteit, amelynek Ágoston Péter, a tanácskormány későbbi külügyi népbiztoshelyettese volt a hangadója. A fiatal váradi jogász, majd újságíró Genfben orosz szocialistákkal, szülővárosában *A Holnap* íróival ismerkedett meg, s mindhaláláig elszánt híve maradt Adynak, akinek nagyváradi és erdélyi kultuszát részben ő építette ki.

Tabéry Géza következetesen képviselte a polgári radikalizmus álláspontját és örökségét: 1918-ban Károlyi Mihályhoz csatlakozott, 1919-ben a váradi forradalmi sajtóban szerepelt, egyike volt azoknak, akik a nemzetiségi irodalom demokratikus alapokra helyezését szorgalmazták. 1932-ben manifesztumban tiltakozott Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzése ellen, s mint író, mint publicista vezető szerepet töltött be az erdélyi antifasiszta szellemi ellenállásban. Mindezek után kissé meglepő, hogy a felszabadulás után méltatlan önbírálatra kényszerült „polgári múltja” miatt, s irodalmi tevékenységét is csupán a legnagyobb nehézségek között folytathatta tovább. Művei halála után tíz esztendővel kezdtek csak megjelenni, munkásságát gyanakvás vagy mentegődzés vette körül: ez a mentegető hang még Robotos Imre kismonográfiájában is megjelenik, holott érezhető, hogy a kismonográfia írója becsüli Tabéry Géza következetes demokratizmusát és tisztán látja irodalmi munkásságának értékeit.

Széles körű kutatások nyomán, jelentős filológiai felkészültséggel világítja meg Tabéry életútját, irodalomszervező tevékenységét, műveinek keletkezés- és hatástörténetét. Viszont igen keveset mond ezeknek a műveknek az irodalmi: esztétikai és regénytechnikai tulajdonságairól. Részletes képet fest például az 1912-ben megjelent *A néma harc* című regény történelmi háttéréről,

Tabéry Géza ugyanis ebben a művében genfi tapasztalatai nyomán vázolta fel az anarchista mozgalom életét, részletesen ismerteti azt a kritikai vitát, amelyet a Bolyaiakról szóló történelmi regény, az 1925-ben megjelent *Szarvasbika*, váltott ki, vagy azt a politikai jellegű affért, amelyet a nemzeti többség és nemzetiségi kisebbség viszonyával foglalkozó 1926-os regényparabola, *A tűzmadár* okozott. Ugyanakkor meglehetősen homályban maradnak ezeknek a műveknek a szerkezeti, stílusi stb. sajátosságai, és főként az, hogy milyen helyet töltöttek be az erdélyi magyar irodalomban, illetve a korszak magyar regénytörténetében. E kérdésekre a Tabéry Gézával foglalkozó további kutatásoknak kell választ adniuk.

A kisonográfia-sorozat másik új kötete, Szávai Géza *Helyzettudat és irodalom* című munkája Méliusz József írói tevékenységét dolgozta fel. Méliusz írói útja nem kevésbé érdekes, mint Tabéryé, sőt a maga következetességével, morális, valamint politikai logikájának sorsformáló következményeivel szinte példázatos értelmű. Arra utal, hogy a szociális és művészi forradalomnak önmagát elkötelező kelet-európai és magyar írónak – a történelmi változások kényszere folytán – milyen drámai helyzetekkel kellett megküzdenie. Méliusz József az 1918-ban megbukott Monarchia egyik legérdekesebb városából: a soknemzetiségű és rohamosan polgárosodó Temesvárról származik, írói munkásságát az *Erdélyi Helikon* ifjú írói között, majd azoknak az *Erdélyi Fiataloknak* a mozgalmában kezdte meg, akik szociális felelősségtudattól áthatva léptek fel a húszas és harmincas évek fordulóján. Szociális tapasztalatait az erdélyi falvak és külvárosok világában szerezte, műveltségét Kolozsvárott, Svájcban és Berlinben alapozta meg, ugyanitt került kapcsolatba az avantgarde költészettel és a szocialista mozgalommal. Hazatérve Temesvárra Gaál Gábor köréhez csatlakozott, a *Korunk* segédszerkesztője lett, az erdélyi magyar kommunisták között végezte tevékenységét. A felszabadulás után a romániai magyar kulturális élet egyik vezetője lett, 1949-ben koholt vádakkal letartóztatták, 1955-ben kiszabadult a börtönből, hosszú időn keresztül ismét irodalmi vezető tevékenységet végzett, évek óta már csak írásaival foglalkozik.

Emberi és írói sorsa drámai módon alakult: olyan hatásokat és hagyományokat békített össze, amelyek annak idején összeegyeztethet-

leneknek tetszettek, s olyan személyes tragédiákból kellett következtetéseket levonnia, amelyek a huszadik század legfájdalmasabb történelmi konfliktusait érintik. Egyszerre volt Kuncz Aladár: a *Nyugat* örökségét képviselő európai polgár és Gaál Gábor: a marxista ideológus és irodalomszervező tanítványa; a munkásmozgalom irodalmában akkor szólaltatta meg az avantgarde hangját, amikor ebben az irodalomban szinte kizárólag a „proletkultnak” lehetett szerepe, s töretlen következetességgel képviselte a maga eszmei és művészi igazságait nehéz időkben is. Írói sorsában mégsem kevés a tragikus mozzanat: kitartóan végzett munkája évtizedekig homályban maradt, legfontosabb könyvei – pl. *Város a ködben* című regénye vagy *Sors és jelkép* című emlékirata – évtizedekkel születésük után kaphattak csak méltó elismerést, s avantgarde törekvéseinek igazolása is csak kései tanítványai: Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár felfedező írásainak volt köszönhető. Munkásságának legnagyobb értéke pedig valójában még ma sem nyilvánvaló: arra az intellektuális, egyszersmind erkölcsi erőre gondolok, amellyel Méliusz a szocialista mozgalom belső konfliktusainak – az ún. „személyi kultusz” drámai eseményeinek – tapasztalatát be tudta építeni műveibe.

Ezt az értéket, sajnos, Szávai Géza kisonográfija sem tartja nyilván, holott máskülönből jól látja Méliusz József írói munkásságának jellegzetességeit: hiteles képet ad az „1929-es nemzedék” törekvéseiről, Méliusz avantgarde-jának sajátosságairól, s főképpen azokról az ideológiai és irodalompolitikai vitákról, amelyek a költő pályáját kísérték. Munkája mégis töredékesnek mondható: a *Város a ködben* című regény kivételével szinte alig elemzi Méliusz József műveit, holott a *Sors és jelkép*, az *Aréna* című verseskötet vagy éppen az utóbbi évtizedben kiadott esszékötetek éppenséggel elemző munkára biztatják a kritikust. Szávai Géza műve valójában nem is irodalomtörténeti kisonográfia, hanem szenvedélyes vitairat, amely a két világháború közötti nemzetiségi irodalom tudatformáival (legélesebben a transzilvánizmussal), illetve e tudatformák jelenlegi értékelésével vitatkozik. E vitákban, nézetem szerint, nincs mindig igaza, hiszen például az „erdélyi gondolat” ideológiáját sem elemzi igazán mélyen, s az irodalmi intézmények, pl. az *Erdélyi Szépművészeti Társaság* munkájának megítélése során sem tesz eleget kellően a történetiség követelményeinek. Kis könyvét mégis rokonszenvel fogadhatjuk:

érdeme, hogy egy jelentős kortárs íróra hívja fel a figyelmet, s megalapozza bizalmunkat az iránt, hogy – amint ő maga ígéri – a későbbiek során teljesebb képet fog adni Méliusz József munkásságáról.

Marosi Péter a romániai magyar irodalmi élet szervező egyéniségei közé tartozik: több mint két évtizeden át vezette az *Utunk* irodalomkritikai rovatát, s több mint négy évtizede ír irodalmi tanulmányokat, bírálatokat. 1949-ben jelent meg „Petőfi harcos örökségét” hirdető *Fényesebb a láncnál a kard* című publicisztikai könyve, 1969-ben adta közre *Salamon Ernő. A költő és a versek gyönyörű sorsa* című monográfiáját, amely a nemzetiségi irodalomtörténet felélénkülésének első jelei közé tartozott. 1977-ben Dávid Gyula és Szász János társaságában adta ki *A romániai magyar irodalom története* című középiskolai tankönyvét, amely – Sőni Pál hasonló egyetemi tankönyve után – összefüggő képből dolgozta fel a nemzetiségi irodalom félszázados történetét. Közben megírt több kötetre való tanulmányt, bírálatot és publicisztikai cikket: közülük, pontosabban az utóbbi tíz esztendő terméséből választotta ki azokat az irodalmi és színbírálatait, amelyek most *Világ végén virradat* című kötetben olvashatók. Ez a tíz esztendő a romániai magyar irodalom kibontakozásának gazdag korszaka volt, ekkor értek be művekben a hatvanas évek szellemi megújulásának eredményei, ekkor láttak napvilágot Nagy István, Balogh Edgár és Méliusz József emlékiratai, Szemlér Ferenc, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár új versei, Sütő András, Szilágyi István, Bálint Tibor, Panek Zoltán, Deák Tamás regényei, Beke György riportkönyvei, Sütő András, Páskándi Géza, Székely János és Kocsis István drámái, továbbá Méliusz József, Gáll Ernő, Bretter György, Kántor Lajos, Láng Gusztáv esszé-kötetei. Marosi Péter kritikagyűjteménye ezeket az eredményeket méri fel, s tanulmányai, valamint bírálatai arról tanúskodnak, hogy e fellendülésben – mint irodalomszervezőnek és műbíróknak – neki is jelentékeny szerepe volt.

Meglepetést, méghozzá kellemes meglepetést okoznak ezek a tanulmányok és bírálatok: Marosi Pétert hosszú időn át úgy könyveltük el, mint irodalompolitikus egyéniséget, aki a publicisztikus kritika területén érzi igazán otthon magát, s most – cikkeinek válogatását olvasva – kell látnunk,

hogy általában milyen jól megérezte a nemzeti irodalom újszerű folyamatait, milyen pontosan kitapintotta újszerű jelenségeit. Elsősorban azokra a tanulmányos bírálatokra gondolok, amelyekben Szilágyi István, Panek Zoltán, Fodor Sándor, Beke György, Bálint Tibor, Köntös-Szabó Zoltán, Király László prózai műveinek és Sütő András, Páskándi Géza és Kocsis István drámáinak világát elemzi. Ezek az elemzések elsősorban a művekben megnyilatkozó írói világkép leírására vállalkoznak, ezt a világképet a szöveg kompozíciós, poétikai és nyelvi tulajdonságaiból bontják ki. Marosi Péter elemzéseinek a konkrétság: a műhöz és szöveghez kötöttség a legfőbb érdeme. Nemcsak érdeme, szándéka is, két irányban is elhatárolja magát napjaink szokásos (divatos) kritikai gyakorlatától: egyrészt az alkalmi ötletekkel játszó kritikai impresszionizmustól, másrészt attól a teoretikus hajlandóságtól, amelyet a művek maguk egyáltalában nem érdekelnek, csupán a bennük megnyilatkozó axiológia és történetfilozófia. E művekre és szövegekre orientált kritikus érdeklődés persze szüntelen küzdelmet jelent, Marosinak is meg kell küzdenie az újszerű narratív technikákat alkalmazó írói alkotásokért, egyszersmind azokért a kritikai-elemző módszerekért, amelyek érvényes módon deríthetik fel az újszerű regénytechnikával kifejezett írói üzenetet. E szüntelen kritikus küzdelem – amelynek a hetvenes évek nemzetiségi irodalma igazán megfelelő tárgyat adott – teszi vonzóan személyessé Marosi Péter irodalmi bírálatait.

A romániai magyar irodalombírálat fellendülését egészíti ki az esszéirodalom mind teljesebb kibontakozása is. Az esszéírásnak szép hagyományai vannak, a két világháború között Kuncz Aladár, Ligeti Ernő, Kós Károly és Makkai Sándor műhelyében alakult ki az a jellegzetes erdélyi magyar esszéirodalom, amely a nemzetiségi lét nagy kérdéseire válaszolt. A felszabadulás után jó két évtizedre az esszéírás is mostoha helyzetbe került, s csak a hatvanas évek második felében mutatkozott igény felélénkülése iránt. Nyilvános viták alakultak ki az a meggyőződés, hogy az esszéirodalomnak igen komoly feladatai vannak a nemzetiségi tudat és kultúra formálásában. Elérkezett a romániai magyar esszéírás második nagy fellendülése: Szemlér Ferenc, Méliusz József, Balogh Edgár, Csehi Gyula, Gáll Ernő, Bretter György, Sütő András és Székely János esszéi a társadalomtudományi, a politikai és az irodalmi gondolkodásnak adtak új lendületet. Az új

szerephez jutó esszéirodalom kezdeményezői és legjobb képviselői közé tartozik Deák Tamás, a máskülönben méltán népszerű regény- és drámaíró is, akinek 1966-ban *Odysseus üzenete* címmel jelent meg első esszékötete, ezt követték 1973-ban *Boldog verseny*, majd 1980-ban *Káprázat és figyelem* című kötetei.

A *Káprázat és figyelem* esszéi elsősorban a kolozsvári író világirodalmi kalandozásairól számolnak be: Terentius, Cervantes, Goethe, Kleist, Hoffmann, Gogol, Poe, Dosztojevskij, Ibsen, Thomas Mann, Hermann Broch és Borges munkásságáról vagy valamelyik jelentősebb művéről adnak képet. Tekintélyes irodalom- és művelődéstörténeti tájékozottság alapozza meg Deák Tamás elemzéseit és következtetéseit, nemcsak hőseinek életéről és munkásságáról tud mindent, hanem társadalmi és szellemi környezetükről is. Szolgálhatnának közművelődési célokot ezek a tanulmányok, hiszen nem egy közülük mint tájékoztató bevezetés vagy utószó látott napvilágot, céljuk mégsem ez: Deák Tamás tollán még a bevezetéseknek és utószavaknak is távlatosabb feladata van. Nem pusztán ismereteket akarnak közölni, inkább arra törekcsenek, hogy számot adjanak írójuk gondolatairól és felismeréseiről. Egyik írásában Deák Tamás arról beszél, hogy korunkat „a kételkedő tájékozottság korának is nevezhetnénk”. Nos, esszéiben ezeket a kötelet próbálja feloldani, midőn a világirodalom klasszikusairól és modernjeiről szól, s válaszolni szeretne az emberi kultúra, az irodalom vallató kérdéseire. Mindezt latinos józansággal – a rációba vetett bizalommal – teszi, még olyan nehezen jellemezhető írók esetében is, mint a „démonikus”-nak nevezett Gogol vagy az irracionális és mitikus parabolákat teremtő Borges.

Esszéi személyes vonatkozásban gazdagok: jól kitapintható az a hatás, amelyet olvasmányai tettek reá, érzékelhetők személyes vonzalmak is, például Goethe, Thomas Mann és Kosztolányi iránt. A romániai magyar irodalmat két arcképtanulmány képviseli: Horváth Istvánról, a tragikus körülmények között elhunyt költőről és Méliusz Józsefről, a nemzetiségi irodalom e sokáig társtalannak vélt képviselőjéről. Horváth István költészetének fejlődését vizsgálva Deák hiteles képet ad arról az útról, amelyet a paraszti származású költő tett meg az ösztönös népiességtől a modernebb költői tudatosságig, Méliusz Józsefről írott esszéjében pedig találó módon határozza meg az írói egyéniség karakterét. „Méliusz – olvassuk –

a szó történelem-feletti értelmében protestáns egyéniség. A történelmi lét türethetlenségé mint egy indulatos szellem türelmetlenségének alapvető élménye; ha úgy tetszik: a lét tökéletlenségének keserve egy szépségre és harmóniára sóvárgó lélekben – ez Méliusz József életének és műveinek önkínzó csapzottsága, s ezért önélet-rajzi író, nem választásból.” Ez a találó megállapítás, úgy gondolom, valóban Méliusz József lázadó egyéniségének kulcsát adja meg.

Az esszéműfaj vonzásában dolgozik Szilágyi Júlia, a kolozsvári *Korunk* szerkesztőségének munkatársa is, aki *A helyszín hatalma* címmel adta közre válogatott tanulmányait. Tájékozott és okos esszék világítják meg Thomas Mann, Franz Kafka, François Mauriac, Georges Duhamel, André Malraux, Samuel Beckett vagy éppen Déry Tibor munkásságát, s a modern világirodalom iskolázott igényről és ízlésről tanúskodnak azok a tanulmányok is, amelyek a romániai magyar irodalom múltjának vagy jelenének néhány kiváló egyéniségét: Jancsó Bélát, Gaál Gábort, Méliusz Józsefet, Szilágyi Istvánt, Székely Jánost, Panek Zoltánt vagy az irodalomtörténész Láng Gusztávot mutatják be. Különösen a Jancsó Béláról és a Gaál Gáborról írott tanulmány érdekes: az első a nemzetiségi irodalom nagyra hivatott szervező egyéniségéről ad képet, akinek pályáját sajnálatosan törték meg a kisebbségi lét súlyos konfliktusai, a második pedig a neves szerkesztő levelezésének tükrében mutatja meg egy kisebbségi viszonyok között dolgozó forradalmár-egyéniesség drámai belső történetét.

Szilágyi Júlia a *Korunk*-hagyományok kiváló gondozói közé tartozik; 1976-ban az ő szerkesztő munkája nyomán jelent meg a *Korunk Évkönyv: Egy alkotó műhely félévszázados történetéhez (1926–1978)* című kötet, amely a nagymúltú marxista folyóirat két világháború közötti (1926–1940) alkotó munkájának történetét mérte fel. Mint esszéíró is ezeket a hagyományokat követi, az irodalom közösségi, társadalmi tudatát és szerepét vizsgálja, csak hogy a változó időknek megfelelően nem a politikai, hanem az erkölcsi mondanivalót állítja e vizsgálódás központjába. A „kisebbségi humanizmus” örökségére építi felfogását, midőn a nemzetiségi irodalom jelenlegi feladatait keresi. *Etikus irodalom* című esszéjében a nemzetiségi írástudók meg nem szűnő közösségi felelősségére figyelmeztet: „Minden út az idő és az idők e regényeiben – függetlenül attól, hogy az írói eljárás közvetlen vagy közvetett, epikai,

szociográfiai, naplószerű vagy esszéisztikus módozatot követ – a felelősséghez vezet. Irodalmunk potenciális esztétikai lehetőségeit most teljesíti ki, amikor etikai kisugárzása elérte azt a fokot, amelyen tudatformáló ereje azonos hullámhosszon érvényesül közönsége minden rétegének legmélyebb és legtartósabb várakozásaival.” Ezt a gondolatot – a felelősség normáinak pontosabb meghatározása kedvéért – a következőkkel egészíti ki: „Végül – s talán ez a legfontosabb – irodalmunk elkötelezettségének mikéntjét nem holmi közlekedési szabályzat könnyen bemagolható paragrafusából következteti ki, hanem az alakítható világ alakuló törvényszerűségeinek ismeretéből, a józan értelemmel tudott és a hűség szenvedélyével átélt hovatarozásból.” Igen, ez a hovatarozás-tudat szabja meg a nemzetiségi irodalom felelősségét és közösségi morálját: Szilágyi Júlia jól tudja, hogy az egyetemes humánium sem érvényesülhet másként, mint a nemzetiségi sorvallalás történelmileg konkrét feladatainak elvégzésében. Ahogy Panek Zoltánt idézve szomorú öniróniával mondja: „Ebben a században a legnagyobb kaland: megmaradni ott, ahol születünk.”

Az esszéírás – pontosabban a filozófiai tárgyú vagy igényű esszéirodalom – kibontakozásában vállalt nagy szerepet a korán elhunyt kolozsvári tudós, Bretter György is, akinek tanulmányai *Itt és mást* címen Molnár Gusztáv válogatásában és Egyed Péter bevezetőjével kerültek most az olvasó elé. Bretter György pályájának kibontakozása alig egyetlen évtizedre tehető. A pécsi születésű tudós még gyermekkorában került családjával együtt Szatmárra, majd a kolozsvári Bolyai Egyetemre, ahol filozófiát tanult. Kezdetben az *Igazság* című napilapnál, majd az egyetem marxista tanszékén dolgozott, végül a kolozsvári Zene-, illetve Képzőművészeti Főiskolán tanított filozófiát. A hatvanas években a *Korunk* körül kialakult újszerű filozófiai gondolkodás egyik kezdeményezője volt, aki körül valóságos iskola képződött fiatal filozófusokból és esztétákból, a többi között Ágoston Vilmos, Aradi József, Egyed Péter, Molnár Gusztáv és Tamás Gáspár Miklós voltak tanítványai. Műveit két tanulmánykötetben adta közre (*Vágyak, emberek, istenek*, 1970; *Párbeszéd a jelennel*, 1973), válogatott tanulmányait a szóban forgó kötet, illetve a Budapesten

megjelent *Párbeszéd a vágyakkal* (1979) című válogatás tartalmazza.

Filozófiai munkássága a marxista bölcsélet ún. „reneszánszának” áramában fejlődött, korai esszéi bölcséleti parabolák, amelyekben a görög mitológia hőseit idézte fel, valójában az antik mítoszban rejlő emberi sorsértelmezést gondolta tovább. A mitológiai kiindulásnak mindazonáltal racionalista szándéka volt, Bretter György éppen ezzel „demitizálni” akarta a klasszikus sorsképleteket, s az emberi lény szociális, történelmi és ontológiai konfliktusainak racionalista megoldására törekedett. Ez a „demitizáló” hajlam bontakozott ki azokban a későbbi tanulmányaiban, amelyek az ésszerű társadalmi gyakorlat filozófiai kérdéseivel vetettek számot. Mint a társadalmi gyakorlat racionalista filozófusa foglalkozott az erdélyi magyar kultúra múltjával és jelenével is. Élénk érdeklődés élt benne az erdélyi művelődés nagy hagyományai iránt, *Apáczai-film* című forgatókönyv-vázlatában, amely valójában Apáczai-esszévé kerekedett, az erdélyi magyar iskoláztatás történelmi értékeire és jelenfeladataira figyelmeztetett. Hasonló érdeklődéssel követte nyomon a nemzetiségi irodalom eredményeit: Méliusz József és Sütő András, illetve a fiatalabbak: Szilágyi István, Bodor Ádám, Rácz Győző, Kántor Lajos és Molnár Gusztáv munkásságát. Velük foglalkozó tanulmányaiban olyan tulajdonságokra hívta fel a figyelmet, amelyekkel az irodalomkritika kevésbé vagy egyáltalán nem foglalkozott: rámutatott Méliusz József publicisztikájának nemzetiségi mondanivalójára, Sütő András gondolkodói bátorságára, Bodor Ádám elbeszéléseinek erős moralitására. Szeretett vitába szállni közkeletű tételekkel és félreértésekkel, gondolkodásának távlatában egy korszerű humanizmust elmélete állt: ezt a korszerű humanizmust kereste (és találta meg) a romániai magyar irodalom legjobb műveiben.

Gáll Ernőt, a *Korunk* főszerkesztőjét mint neves szociológust és esszéírót ismeri a hazai közvélemény. (1978-ban Budapesten jelent meg válogatott tanulmányainak *Nemzetiség, erkölcs, értelmiség* című kötete.) *Pandora visszatérése* című új könyvének kettős tengelye van: egyrészt Ernst Bloch és Erich Fromm nyomán a „remény filozófiáját”, másrészt Pico della Mirandola, Kant és Roger Garaudy nyomán az „emberi méltóság bölcséletét” elemzi, illetve gondolja tovább. A remény elve, a tudós szerző felfogása szerint, szemben áll mind a vakhittel, mind a kétségbe-

esséssel; a vakhit közösségellenes fanatikuskoknak szolgáltatja ki az embert, a kétségbeesés viszont a jövőre irányuló cselekvést bénítja meg. A remény elve ezekkel szemben racionális és humánus fogalom, amely cselekvésre mozgósít, egyszersmind fenntartja ennek a cselekvésnek a humánus távlatát. Éppen ezért elválaszthatatlan a termékeny kételkedéstől, amely az eszmények és a tettek racionális ellenőrzésre való. A kolozsvári tudós, talán már az eddigiekből is kitetszett, néhány filozófiai, pontosabban etikai fogalom történetét és jelenkori szerepét vizsgálja, az eszme- és ideológiatörténet módszerével dolgozik. Ennek során tekintélyes erudícióval írja le a remény vagy az emberi méltóság fogalmának történetét és szerkezetét: nemcsak modern filozófusokra és szociológusokra (Ernst Blochra, Erich Frommra, Antonio Gramscira, Max Weberre, Gabriel Marcelre, Leszek Kolakowskira, Lukács Györgyre és másokra), hanem klasszikus költőkre (Goethe-re, Schillerre, Madách Imrere), sőt antik mítoszokra (mindenekelőtt Prométheusz és Pandora mítoszára) is hivatkozik. Vizsgálódásai arra irányulnak, hogy a modern ember és a modern társadalom tudatában milyen helyet kaphatnak a remény vagy a méltóság klasszikus fogalmai, s miként segíthetik ezek a klasszikus fogalmak azt, hogy a huszadik század embere teljesebben bontakoztathassa ki a maga „nembeli lényegét”, s megtalálja a világban otthonát.

Munkájának azonban van egy sajátos célkitűzése is: e klasszikus fogalmak eszmeképző szerepét meg akarja határozni a romániai magyar nemzetiség történeti és közösségi tudatának keretei között is. Nemcsak olyan módon, hogy eszmetörténeti példatárát az erdélyi magyar művelődés hagyományaival (Tavaszy Sándor „kierkegaardianus” nézeteinek elemzésével) vagy jelen értékeivel (Sütő András történelmi drámáinak vizsgálatával) egészíti ki, hanem azáltal is, hogy konkrét formában keresi a cselekvésre mozgósító remény és a nemzetiségi identitás fenntartását követelő emberi méltóság szerepét azon a mentális struktúrán belül, amelyet nemzetiségi tudatnak nevezünk. Miként a *Sajátosság méltósága és ami mögötte van* című tanulmányában kifejti, a nemzeti kisebbségek etnikai és kulturális identitásának fennmaradását az emberi méltóság alapvető követelményének tekinti. A nemzeti kisebbségek kollektív jogainak természetes módon kell kiegészíteniök az egyéni jogokat: „az egyéni méltóság mai növekvő értékét – állapítja

meg Gáll Ernő – főként a kollektív méltóság ki-teljesedése biztosíthatja. Az egyéni méltóság ugyanis többé-kevésbé csorbát szenved, ha az a közösség, amelynek tagjai vagyunk, jogfosztás, diszkrimináció vagy méltánytalan elbánás tárgyává válik.” És ehhez még a következőket teszi hozzá: „Az ember méltóságát az emberiséget alkotó nemzetek és nemzetiségek méltósága szavatolja.”

A kolozsvári Tóth Sándor nevét 1971-ben kiadott *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről* című munkája nyomán ismerte meg a hazai kulturális közvélemény. Ez a rendkívül alapos, adatokban és felismerésekben igen gazdag monográfia a neves szerkesztő világgépének alakulását, illetve sok áldozatot kívánó organizációs tevékenységét mutatta be, egyszersmind számos adalékkal szolgált a marxista gondolkodás két világháború közötti magyar, sőt általában kelet-közép-európai fejlődésének tekintetében is. Újabb tanulmányainak *Rólunk van szó* című gyűjteménye ezeket a korábbi kutatásokat folytatja és gazdagítja tovább. Az eszmei örökség gondozásának körébe vágnak azok a tanulmányok, amelyek a marxista filozófia keletkezését és a százéves Tőke mai időszerűségét tárgyalják, illetve azok a magyarázatok, amelyek Marx gondolatait világítják meg a mai (elsősorban fiatal) olvasó számára (*Marx-breviárium. Szöveg és kommentár*). A kolozsvári filozófiatörténet bizonyára legfontosabb tudományos vállalkozását mindazonáltal azok a kutatások jelentik, amelyek során a *Korunk* című folyóirat két világháború közötti (1926–1940) történetét dolgozza fel. Ezekről a kutatásokról olyan írások adnak képet, mint a Gaál Gábor kolozsvári indulásával foglalkozó közlemény, amely az életrajz egy mindeddig viszonylag homályban maradt szakaszát világítja meg, a régi *Korunk* szociográfiai tevékenységét ismertető összefoglalás, továbbá az a két fontos tanulmány, amely a régi *Korunk* megjelenési körülményeit és lapszerkezetét, valamint munkatársi gárdájának összetételét és alakulását elemzi (*A Korunk (1926–1940) szemrevétele; Adatok a Korunk-munkatársak szerkezeti összetételének dinamikájához*).

A régi *Korunk* legnagyobb értékének Tóth Sándor azt a sokoldalú érdeklődést és szellemi igényességet tekinti, amellyel a kolozsvári folyóirat a nemzetiségi kultúra biztosabb szellemi alapjainak megteremtésére és egyetemesebb látókörének kialakítására törekedett. „Márpedig – szögezi

le a tanulmánykötet írója – a régi *Korunk* legjelentősebb történelmi teljesítménye az, hogy központi fontosságú szerepet vállalt nemzetiségi művelődésünk korszerűvé fejlesztésében. És itt nem csupán a tartalmi megújításra gondolok, hanem ettől elválaszthatatlanul szellemi kultúránk szerkezetének kiépítésére, ami nélkül a tartalmi megújítás is csak részleges lehetett volna.” A szellemi kultúra kiépítésének igénye miatt becsüli igazán a folyóirat első, még Dienes László nevével jelzett 1926–1929-es szakaszát, amelyet a korábbi kutatások kissé mostoha módon kezeltek. Tóth Sándor tanulmányai ennek a szakasznak a jelentőségét a sokoldalú tájékozódás szellemi igényében látják, s ennek a jelentőségnek az elismertetése érdekében nem riadnak vissza a vitától sem (*Balogh Edgár Korunk-képe*). A vitát, amelyet a kolozsvári kutató a régi *Korunk* értékelése körül folytat, természetesen nem csupán sajtótörténeti felismerések mozgatják, Tóth Sándor a nemzetiségi kultúra lényeges

követelményének tekinti az elméleti tájékozottságot és igényességet. Meggyőződése szerint a nemzetiségi művelődésnek minél teljesebben el kell sajátítania a tudományos (társadalomtudományos) haladás egyetemes eredményeit és értékeit. Ezért emel szót a nemzetiségi szellemi élt biztos elméleti alapokra helyezése érdekében, ezért támogatja azokat a törekvéseket, amelyek a sokáig irodalomközpontú nemzetiségi kultúrát korszerűbb és tagozottabb kulturális szerkezettel szeretnék felváltani (*Művelődésünk struktúrájáról és hatékonyságáról*). Ennek megfelelően domborítja ki az esszéműfaj fontosságát. (*A naspolya is gyümölcs*), vagy sürgeti a tartalmasabb sajtóvitákat és a polemikusabb kritikái szellemet (*Sajtóvitáink seregszámolója*). Munkássága mindenképpen arra irányul, hogy a nemzetiségi tudatot széles körű elméleti tájékozottság és igényes kritikai gyakorlat támassza alá.

Pomogáts Béla

IOHANNES VITÉZ DE ZREDNA: OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA .

Ed. Iván Boronkai. Bp. 1980. Akadémiai K. 290 l.
(Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova. Tom. III.)

A teljes Vitéz-életmű közreadásának jelentőségét nem kell indokolni. A kötet első része az Ivanich-féle Epistolariumot tartalmazza (az elő- és utósó között 80 levél), második része 48, eddig szétszórtan kiadott levelet ad az 1440–1469 közötti időszakból. (Publikálatlannak mondja magát a 23. szám, jöllehet Cs. Gárdonyi Klára 1979-ben közzétette. A szerzők, sajtó alá rendezők hitelének nem kedvez a Kiadó szerény-sége, mely az előszavak alól törli a dátumot!) A harmadik 11 beszédet közöl (a 9. és 10. sz. kiadatlan). Az új szövegek száma tehát kettő (tartalmilag is igen érdekes a 10. oratio). A kiadvány érdemét elsősorban nem ez adja, hanem az egy-ség: hogy egy keretben áll előttünk annak az embernek a portréja, akit bátran helyezhetünk a magyar politikai gondolkodás legnagyobbjai közé, mi több, soruk elejére, s aki az európai panteonból sem szorul ki. Valami csodás világossággal látott keresztül a kül- és belpolitika szövevényein, és látott előre Mohácsig.

Boronkai Iván a jelek szerint felkutatott minden elérhető forrást, precízen vetette össze ezeket, a romlott helyeket biztonsággal állította

helyre, ezért tartalmilag is, szövegszerűen is sokkal megbízhatóbbat nyújt, mint elődei. A II. rész anyagát mélyreható tárgyi ismeretek birtokában sikerült kronológiai rendbe raknia, így a kötet nemcsak irodalmi szempontból érdekes, hanem történeti forráskiadványként is kitűnően használható. Elsősorban mégis az író akarja bemutatni, és nem degradálja krónikássá. Ezért megtartja az Epistolarium szerkezetét, és önálló műként közli. A további kutatás számára annak nyomozása sem lesz érdektelen, miért nem került bele ebbe az anyag, ami időben még belefért volna.

Nyilván van még remény újabb darabok felbukkanására, mert a dátumokból és a tartalmi összefüggés folytonos megszakadásából a fennmaradt hagyatéknak nagy hiátusaira lehet következtetni. A levelezésben üres az 1452, 1456, 1458–1459, 1461, 1468, 1470–1472-es év, más esztendőket egyet-kettőt mutatnak fel, holott megint mások 8, 10, 11 levelet produkálnak. Az sem valószínű, hogy élete első negyven esztendejében egy betűt sem írt volna.

A teljesebb szöveg és teljesebb kép érdekében, a hiányok némiképpen pótlására nem ártott

volna az „opera” műfaját egy kicsit kitágítani, a könyvbejegyzésekig, hiszen ezek csekély terjedelmük ellenére jelentékenyen árnyalják, tágítják, sőt adatolják az írárok mögött felsejlő szellemi hátteret. Összegyűjtésük nem került volna fáradságba.

Vitéz a levelek egy részét mások nevében írta, a másolatok némelyike névtelenül maradt ránk. Éppen Boronkai foglalkozott azokkal a stílusjegyekkel, melyek rá jellemzőek, és melyek segítenek szerzőségének megállapításában. Tulajdon eredményeire azonban nem hivatkozik a kötetben (némi ízelőt az ItK ez évi 2. számában adott belőlük), az olvasó tehát nem tudhatja, azok alkalmazásával tisztult-e valamit az anyag a korábbi kiadásokhoz képest, hiszen a kritika során egy-két darab óhatatlanul kiesik vagy függelékbe szorul mindig. Vitéz modorától feltűnően idegennek látszik a II. rész 13. levele, mely még csak nem is magyar vonatkozású, sőt nem is levél, hanem ún. formula. Valószínűtlen, hogy a 10–12. szám mindegyike is tőle származzék, elvégre aligha tartózkodhatott szeptember 12-én Pozsonyban, még ugyanaznap Prágában, másnap megint Pozsonyban. Abban sem vagyok biztos – bár ez igazán nem a sajtó alá rendezőre tartozik –, fogalmazhatott-e a kancellár (még ha királya nevében is) követi megbízólevelet Pethő Miklós kamarai familiáris részére (II 14). Három irat generatim nem illik ide. A II 1., a 9. és a 46. számú ugyanis nem „epistola”, csak „litterae”. Ivanich egyet sem vett föl az effélékből, jóllehet nyilván talált volna eleget. Az irodalmi szempontú, a stilisztikai vizsgáldást zavarni fogja e műfaji keveredés: a levél egészen más szerkesztési, frazeológiai szabályoknak enged, mint az okirat. Ráadásul, ha az elsőnél bizonyosra vehető is Vitéz szerzősége (mint „regni Hungariae prothonotarius” írja alá 1440-ben), a másik kettőnél (1453-ból és 1469-ből) szinte kizárható, ugyanis eléggé szokatlan volna, ha „*commissio propria domini regis*” megjegyzés alatt maga a kancellár írta, az esztergomi érsek pedig saját fogalmazványával nevezné ki vikáriusát és officialisát (már inkább az érdekelt írhatta azt, György prépost). Ha viszont azzal a megfontolással tekintjük saját műveinek, hogy nyilván látta és jóváhagyta a fogalmazványokat, célszerűbb lett volna külön részben közölni ezeket, de akkor mind valamennyit, amit ő szignált, és ami itt most nincs közölve.

Az Epistolarium két kéziratban maradt ránk. A kötet bevezetője szerint a bécsi kódex (V jelű) „Original exemplar”, melyben az Epilogus alatt az 1451-es évszám olvasható. (Mellesleg közelebbről a bevezetőben december 15. a szövegben december 16.) A prágai kódexben (P) ugyanitt 450 (így!) áll. Mivel az utolsó közölt levél kelte 1451. május 18., nyilvánvalóan a V variánsnak van igaza. Boronkai ezt tekinti alapszövegnek, és helyesen, mert ennek olvasatai jobbak. Mást magam sem tudok javasolni, de felhívom a figyelmet arra, hogy az Epistolarium Praefatiója Vitézt mindkét változatban „*olim prothonotarius*”-nak mondja, holott e tisztelet 1453-ig viselte. Legalábbis tehát a cím később került az iromány fölé, V-ben is.

A beszédek esetében Boronkai nem foglal állást a prioritás dolgában, 1–2–3 változatban maradtak fenn, ezeket próbálja összeegyeztetni, így adja a legvalószínűbb olvasatot. Persze, a helyes megoldás fölött nem a többség szavazata dönt. Egy eléggé világos példa: A 7. oratio három változatban ismeretes; közülük egyedül a P ad címet is: „*Oratio habita in Nova Civitate coram imperatore Friderico Tercio pro facto Turcorum per Iohannem episcopum Waradiensis ecclesie cancellarium, tunc unum ex oratoribus regis et regni Hungariae, XXIII-ma mensis Marcii anno Domini M-o CCCC-o LV-o*”. Mivel a másik kettő e címet nem közli, a kiadás is mellőzi (jegyzetbe teszi). Csakhogy a 8. oratiónak a másik kettőben is van címe, P-vel egyezően: „*Replicatio facta per eundem coram eodem, loco et anno eisdem, quinta die post precedentem oracionem*” stb. E sok visszautalásnak csak P-ben van értelme, hiszen a másik kettő nem mondta meg, kiről, miről van szó. A cím tehát szerves része a szerkesztetnek, és ez esetben P a jobb.

Hasznos lett volna minden szöveg fölött megismételni a bevezetőben (17–24. lap) közölt tartalomjegyzék fontosabb adatait (dátum, címzett stb.). Most ugyanis folyton vissza kell lapozgatni oda a megértéshez szükséges tudnivalóért. E tartalomjegyzék sokkal, de sokkal igényesebb, mint azt megszoktuk, és rengeteg munkát sejtet, főleg, ami a hiányzó dátumok megállapítását illeti.

Úgy látszik, e tüzetes nyomozás közben a II. részben közölt szövegek sorrendje meg-megváltozott, amit a szerkesztés nem tudott követni. Ennek folytán az Index nominum (ami egyébként is minősíthetetlenül rossz) alig-alig használ-

ható, mert nem a valós számokat mutatja. Az egészre egyetlen példa: „Pan Jan nobilis quidam II 26:1 seqq.” – áll az Indexben (289. lap). Hogy ki lenne ő, az nem derül ki. A II 26 : 1-ben e név nem fordul elő. Az Indexet olvasgatva egyszer csak felbukkan egy utalóban: „Johann Vitovec v. Pan Jan” (287. lap). De hogy a szövegben is megtaláljuk, kerek tíz lapot kell forgatni: valójában a II 37 levél mondatzám nélküli címében fordul elő a neve egyszer (tehát a „seqq.” sem igaz). Oldalakat kell átlapozni hol előre, hol hátra Nowaborda oppidum, Zythnicza, Nicolaus Pethew, Tyrnavia stb., stb. feltalálása érdekében. Közéleti magyarázattal az Index szinte csak ott szolgál, ahol főlöseges: „Drawa (Drava) fluvius”, „Luxemburgensis (Lucemburgensis) ducatus”, „Bertoldus (Pertoldus)” és hasonlók; de értelmezés nélkül szűkölködik „Borlin castrum”, „Chinium”, „Pewkrecz castrum” stb. Valószínűleg az átrendezés következtében vált föllelhetetlenné némely belső utalás is (pl. a 232. lap 77. mondatánál: „cf. in hoc volumine” II 21,9).

Ami a szövegközlést illeti, nem érheti szó a sajtó alá rendezőt. Egy-két észrevétele természetesen minden olvasónak lesz. Nem írtam volna *Segimensis*-t (169. lap), ami egyszerű tollhiba *Segniensis* helyett (a mutatóban adott *Segimensis* sem jó). A 169. lap 9–10. sor központozása inkább „reginae Hungariae modernae, dominae . . .” lehet. 175. lap 2. sor: „faciet” nyilván „fallit”. 178. lap 38. sor: „habite, tente” helyesen: „habita, tenta”. Ilyeneket még sorolhatnék, de igazán nem jellemzőek a könyvre.

Annál jellemzőbb azonban – és ez a sorozatnak nemcsak erre az egy kötetére áll – a sajtóhiba. Ebből tudniillik egy ilyen jellegű nyomtatványban, mely *kritikai* igényű szövegkiadást ígér, egyetlenegynek sem volna szabad előfordulnia. Itt meg egyetlenegy szóban olykor kettő is van (I. 201. lap 24. sor). Milyen tekintélyt vívhat ki magának a nemzetközi közvélemény előtt egy olyan sorozat, mely a saját nevét sem tudja leírni? („*Meddii*”: lásd a hátsó fülön!) Reklámnak nem a legjobb.

Kulcsár Péter

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

37. köt. Elbeszélések XI. (1885–1886). Sajtó alá rendezte Rejtő István. Bp. 1980. Akadémiai K. 214 l.
41. köt. Elbeszélések XV. (1891–1893). Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula. Bp. 1978. Akadémiai K. 222 l.

A Mikszáth-életmű kritikai kiadásának folyamatában a 41. számú kötethez a vállalkozás egészét érintő személyi változások fűződnek: az 5. lapon, cím nélküli közleményben Bisztray Gyula 1976. szeptember 1-i kelettel bejelenti, hogy Király István „magnövekedett tudományos és közéleti feladatai miatt” megvált a sorozat szerkesztésétől, itteni helyét, szerkesztői feladatait Rejtő István vette át; még ugyanezen kötet jegyzetei előtt olvasható az In memoriam Bisztray Gyula c. nekrológ Rejtő tollából, portré az irodalomtörténészről, textológusról, „gazdag invenciójú filológusról”, aki 1956 óta ereje nagy részét a Mikszáth-szövegek kutatásának és kiadásának szentelte, s az általa sajtó alá rendezett „harminkettedik kötet nyomdai javítása közben érte a halál”. Bisztray nevét a – később megjelent – 37. számú kötetben is gyszkeret veszi körül, itt sorozatszerkesztőként már Rejtő István szerepel mellette.

A két kötet az elbeszélő Mikszáthról szóló tudásunkat teszi gazdagabbá és pontosabbá. A 37. számú (*Elbeszélések XI.*) az írónak „az 1885. november elejétől 1886. szeptember végéig keletkezett rajzait, adomáit és anekdotáit tartalmazza” (135. l.), s ehhez a műfaji fölsoroláshoz hozzátehetjük: néhány érett és igényes, bár nem a legnagyobbak közé tartozó novelláját is. Hét mű jelenik meg „kötetben itt először” megjegyzéssel, ezeket a *Pesti Hírlap* tárca-rovatából, az *Üstökös*-ből, az *Urambátyámból* emelte ki a sajtó alá rendező. Az eredetileg névjelzés nélkül publikált írások esetében több ízben az OSZK Kézirattárában megtalálható autográf szöveg bizonyosságára hivatkozik, máskor a motívikus kapcsolatra, a kompozíció és a jellemzés mikszáthi vonásaira utalva valószínűsíti a szerzőséget. A kötet *Függelekében*, a „kétes eredetű írások számára fenntartott helyen” egy tucat rövid anekdota szerepel még az *Urambátyámból*, olyanok, melyekről

okkal feltételezhető, hogy Mikszáth írta őket. A 41. kötet (*Elbeszélések XV.*) első írása 1891 szeptemberéből, az utolsó 1893 decemberéből való. Itt két első kötetközlés tűnik szemünkbe (a *Pesti Hírlap*ból meg a *Vasárnapi Újság*ból), de egyik kapcsán sem támadt nehézség a szerző azonosításában. A többé-kevésbé elfelejtett s most az életmű egészébe kronologikusan beillesztett szövegek nem lepnek meg esztétikai tökélyükkel, többségükben a rutinos író-újságíró napi feladatmegoldásai közé sorolhatók, de sok szálon kapcsolódnak az oeuvre ismertebb és elismertebb darabjaihoz, s néhány speciális irodalomtörténeti kérdés közelebbi vizsgálatát is elősegítik.

A szövegek gondozása a régebben kialakított módszertani elvek szerint történt, mégsem egészen egységesen. Rejtő a változatok közül rendszeren a Jubileumi kiadás szövegét részesíti előnyben, Bisztray a *Mikszáth Kálmán Munkái*-ét, a későbbi „javítgatást” általában nem fogadja el autentikusnak (vö. 41. k. 146, 166.), ismételten bírálja, korrigálja a Rubinyi. Mózes szerkesztette Hátrahagyott iratok szövegközlését is. A szöveg-változatok összeállításakor természetesen mindketten figyelembe veszik az esetleges kéziratot, az első nyomtatott közlést, továbbá Rejtő a *MKM*, Bisztray a *Jk* variánsát. A változatok kimutatásának filológián túlmutató jelentőségére jó példa, hogy Bisztray *A Plutó* c. novelláról szólva a számos javítás, törlés és betoldás tényét, mint a különleges műgond bizonyítékát, érveként használhatja magasztaló értékítélete megalapozásához (41. k. 145–6.). Poétikai tanulsága lehet Mikszáth olyan, a kötetbe rendezéskor végrehajtott módosításainak is, amikor valamely írás aktuális hírlapi csatározásokra utaló bevezetőjét hagyja el (pl. *Törvény és köztörvényhatóság*, vö. 37. k. 183.), netán az elbeszélő eseményekben való személyes részvételének mozzanatát tünteti el vagy mérsékli (*A Lőrinc kalapjai*, vö. 37. k. 200–1.), mintegy a tárca-műfajtól való távolodás, a novellaszerűség igénye jegyében.

Értelemzavaró, az olvasás folyamatosságát megakasztó hiba kevés akad a két kötet főszövegében, éppen csak példaként írunk ide néhányat (előre véve, a megjelent hibás, utóbb közölve a helyes szöveget). A 37. kötetben: 6. l.: fejlődési korunkban – helyesen: fejlődési korokban; 30. l.: hiszem – hiszen; 53. l.: jelentet – jelenetet, pajzsomom – pajzsonom; 79. l.: nem tudám – nem tudom; 132. l.: magisztártus – magisztrátus stb. A 41. kötetben még kevesebb s inkább sajtóhiba-

szerű elírást találunk (66. l.: azobában – szobában), a jegyzetek szedése és korrigálása azonban mindkét kiadványban gyarlóbb a Mikszáth-szövegekenél. Lelkiismeretesség és hitelesség tünteti ki a „tárgyi magyarázatokat”, melyek szavak és fogalmak megvilágításán túl kiterjeszkednek a mikszáthi névadásnak, az irodalmi-mitológiai utalásoknak, a motívumok visszatérésének, variációinak témaköreire, s csak elvéve hagyják felelet nélkül az olvasónak a szöveg által ébresztett asszociatív kérdéseit (ez utóbbi eset ritka példaként említhető *A holt kortes* kommentárja, amely nem veszi számításba a gogoli párhuzam lehetőségét, pedig az elbeszélés motívikus sugallatokon kívül szöveg szerinti utalást is tartalmaz a „holt lelkekre” (41. k. 60–66. és 176–180.).

A *Jegyzetek* között persze mindenekelőtt néhány irodalomtörténeti érdekű, az egyedi tényeken túl tágabb összefüggéseket is megvilágító adatcsoportot érdemes kiemelni. A *Mikszáth és az Urambátyám* c. önálló fejezet (37. k. 150–156.) egy olyan, ritkán emlegetett vállalkozás történetét foglalja össze, amelyre Mikszáth – Bartók Lajossal társulva – két és fél hónapig társzerkesztőként, szerzőként pedig kiválása után is rendszeres munkát fordított; ez arra vall, hogy a lap célkitűzését: a személyeskedéstől, politizálástól tartózkodó „tiszta nemzeti humor” megnyilatkozásainak gyűjtését és új művekkel való gyarapítását személyes ügyének érezte s készséggel ment elébe az ezzel kapcsolatos megnövekedett közönségigénynek. A 41. kötet jegyzetei között (163–5) Mikszáth és Pósa Lajos, az *En Újságom* c. gyermeklap szerkesztője „baráti kapcsolatához” tartozó adalékok vannak, köztük a közönségre tett hatás, a recepció iránti fogékonyságnak az a frappáns jele, hogy bár *A Plutót* szerzője először az *En Újságom*nak szánta és ígérte, később, a kidolgozás során biztos szemmel ismerte föl, „a kísérteties történet” nem való az ifjú olvasóknak. Ugyancsak körültekintő jegyzet tisztázza „a gyerekekről” szóló írások keletkezésének hátterét, időrendjüket, ciklikus összefüggésüket (41. k. 167–170). Mindez arra is fényt vet, hogy a politikai és társadalomkritikai éleslátás mellett Mikszáthban mindig erős volt az érdeklődés, sőt vonzalom a szociálisan kevésbé színezett elemi vitális értékek iránt, s ez az eredendő vonása hol a természeti ember, hol az erotika, hol a gyermek témájában, motívumában talált alkalmat a tárgyiáulásra. Egyébként közéleti presztízisének megváltozását a

nyolcvanas évek közepe és a kilencvenesek eleje között (a közbülső fázis részletes dokumentációja híján is) szemléletesen érzékelteti a két kötet: az ellenzéki újságíró, aki a köztörvényhatóságokról szóló törvényjavaslat vitája idején a centralizáció ellenében inkább a vármegye híveivel rokonszenvez, hol kedélyesebb kioktatás, hol élesebb támadás éri (vö. 37. k. 176–180. és 182–3.); *A németke* c. elbeszélés és jegyzetei (41. k. 198–200.) szerint az 1889-es véderővita fölkellette, nemzeti sérelmekből fakadó tömegindulatok szinte személyes biztonságában fenyegetik az akkor már két éve kormánypárti képviselő Mikszáthot, viszont a kilencvenes évek elejéről már nem cáfolja adat az író általános elismertségének, tekintélyének elfogadott irodalomtörténeti tételét.

Egybegyűjtésükön túl számos eredeti kiegészítéssel toldják meg a sajtó alá rendezők a Mikszáth-novellák és -anekdoták forrásairól szóló filológiai kutatások eredményeit. A *Szontágh Pálné* jegyzetapparátusa (37. k. 157–161) tanulságosan tárja föl „a valódi és költött elemek ötvözésének” mikszáthi sajátosságát, a történelemlírásból vett különös, de igazolhatóan megtörtént és hiteles körülmények ötletes egybejátszatását a mese-szerű fikcióval; legföljebb az az érvelés nem eléggé meggyőző, mely szerint a novellában föltüntetett forrásból hiányzó cselekményelemek (a rozsnóyi tonyóórával kapcsolatos bonyodalmak) föltétlenül az „írói ötlet” születményei volnának: az idő siettetése az óra fölgyorsításával olyan mesei-elbeszélői fordulat, amelyet Mikszáth talán inkább átvehetett (hátha éppen Szontágh Páltól, akinek közlésére maga is utal? !), mint kiagyalhattott. Gálos Rezső és György Lajos lényegét tisztázó filológiai kutatásaival szembesítve is mond újat *Az okos Nástya* magyarázataiban Bisztray, amikor a Budapesti Naplóból ismertet egy írást, mely évekkel a kiváló forráskutatók tanulmányainak megjelenése előtt fedte föl a novella kapcsolatát 16. századi előzményével, Straparola Madonna Modestájával (41. k. 183–192.). Ez a Pávák idegen tollai c. névtelen közlemény (alcíme: Egy kis irodalmi pikantéria) nem vádolja plágiummal Mikszáthot s az ugyancsak rajtakapott Rákosi Viktort, hanem szellemesen „a *mese-vándorlás* egy speciálisan magyar esetével” érteti meg a dolgot, azzal, hogy a magyar közönség előszeretettel szállít témát, mesét kedvenc szerzőinek, s így fordulhat elő az akaratlan hasonlóság az írótól történetesen nem ismert első forrással.

A forrásoknak és az elbeszélte események életrajzi hátterének kiderítése, ill. interpretációja kapcsán mégis ide kívánczok egy bíráló megjegyzés, amelynek nemcsak filológiai, hanem egyszer-s mind poétikai vetülete is van. Gyakran olvasunk olyan föltételezéseket, hogy az elmondott történet Mikszáthnak „személyes élménye lehetett”, „saját megyei tevékenysége idején hallhatta vagy tapasztalhatta” stb.; a *Hogy lesz az ember nagy talentum?* c. „rajz” hősenek nemcsak fogfájását vezeti vissza a kommentátor az író saját tapasztalatára, de a haditalentum hírébe keveredés furcsa és leleplező történetében is az ő „fiatalkori élményét” gyanítja (37. k. 191–2). Ehhez képest kiigazítja a vélt életrajzi pontatlanságot: a történet narrátora 1849-et jelöli meg születési évként (hogyne, hiszen éppen abban az évben zajlott a bodrogkeresztúri csata, amelynek szakirodalomból tanult aprólékos ismertetésével elkápráztatja a veterán résztvevőket), holott, úgymond, Mikszáthnál „a hiteles dátum: 1847. január 16.” Így Mikszáth elbeszélő művészetének, leleményének egyik döntő faktora kerül homályba, a „nézőpont” megválasztása iránti kivételes érzék, amely nem föltétlenül a külső narrátor és a szerzői elbeszélő hangsúlyozott szétválasztásában, hanem olykor éppen a kettő közelítésének-távolításának váltogatásában, lebegtetésében nyilatkozik meg. Hasonló szemléletről árulkodva keveredik össze a jegyzetek szóhasználatában valamely elbeszélés hőse és a hős modellje, életbeli mintája. A kortársi hagyományon kívül szövegbe szőtt jelzések, a 'Gyula' névadás, a Magány kötet cím is valószínűsítik, hogy *Az elképzelt méz* költő-hőse Reviczkyre üt, az azonosítás mégis ferdi, amit már a kontextusban szereplő költött nevek és a skémaszerű, másutt is előforduló motívumok elégségesen bizonyítanak. Találó fölismerése Bisztray Gyulának, hogy Mikszáth legtöbbször a „helyrajzzal” is játszik, „megtévesztő motívumokat” rajzol bele egy-egy vidék vagy város ismert látképébe; épp ezért fogadjuk gyanakvással az olyan megfogalmazást, hogy pl. Rékás költött helységnevével az író „szülőfaluját, Szklabonyát jelöli” (41. k. 160), végtére Szent Vendel kultusza másutt is eleven lehetett a 19. századi Magyarországon. Alakok, események, helyszínek efféle túlpontosított, a terminológiát is egyszerűsítő identifikálása azzal a veszéllyel jár, hogy a teremtő képzelet, a művészi alakítás fázisát elfedve az író munkájából a pusztá reprodukció elemére irányítja a figyelmet.

Kényes kérdés, milyen mértékben és milyen szempontból értékelje a kritikai kiadás a bemutatott műveket. Rég bevált, igen hasznos gyakorlat a művek visszhangjának, „irodalmának” földidézése (Bisztrayval ellentétben ez a rovat a Rejtő gondozta kötetből hiányzik), de a pálya alapos ismeretében a jegyzetírók természetesen gyakran a maguk fölfogásának, ítéletének ismertetését is hozzátesszik az előzményekhez. Ez már azért elkerülhetetlen, mert gyakran a műfaji megjelölés is minősít („irodalmiasított anekdota”: 37. k. 146., „anekdotikus arcképvázlat”: 41. k. 166. stb.), máskor a jelző- vagy szinonima-választás fejez ki rangsoroló tartalmat („a parlamentári karcolatok jellegzetes mellékterméke”: 37. k. 194.). De bőven találni nyílt, közvetlen állásfoglalásokat is, melyek, kivált Bisztraynál, már-már részletes műértelmezéssel kapcsolódnak össze, s a sok meggyőző megállapításon kívül vitatható észrevételeket is tartalmaznak. Akad példa a túlértékelő általánosításra (a gyerekekről szóló írások „kis remekművekként” való minősítése, 41. k. 170., egy erkölcsi tanmese átstilizálása a kort kifejező kiábrándult társadalomkritikai parabolává, 41. k. 172.), valamint a költői koncepció külső szempontból való minősítésére és kritikájára is. *A bokréta* jegyzetei kimutatják az elbeszélés előzményét az írónak egy 1884-ben keletkezett humorreszkiében, de a „kissé avított mese” „szerkezeti átalakítása és számos járulékos elemmel történő felduzzasztása” szigorú elmarasztalás kap; nézetünk szerint azonban a második kidolgozás fontos szemléleti, poétikai többletet mutat föl „hajdani vázlatával” szemben, lélektanilag fogja föl, az átélő szubjektivitás oldaláról mutatja be a féltékenységi történetet, a „tévedések vigijátékát” a külső tényeknek a szenvedő lélek tükrében való eltorzulása rajzává fejleszti (vö. 41. k. 212–5.).

A tárgyalt kötetek viszonylag kevés kimagasló, klasszikus értékű Mikszáth-írást tartalmaznak. 1885–86 *A jó palócok*, a *Tót atyafiak*, a *Nemzetes uraimék* nagyszerű sorozatára következő útkereső évek közé tartozik, Mikszáth írásainak egy része a publicisztikus sietősség jegyeit hordozza, ezért beszélhet Várdai Béla esetek és

alakok „sikerült megrögzítéseiről”, „kinyomtatott forrásgyűjteményről” s emlegetheti Király István (másutt a kritikai és a realista mozzanatok jelentőségére mutatva rá) a „karcolatok gyermekcipőit”. A kilencvenes évtized elejét ugyan új fölszárnyalás kezdeteként tartja számon a tudományos köztudat, de inkább a kisregények, regények alapján, mint az elbeszélések tanúságára hivatkozva. Mégis, a teljesebb szövegkörnyezet ismerete differenciáltabb értékelésre, az egyes művek finomabb mérlegelésére, sokoldalú összehasonlításra biztat. A társadalomkritikai fogantatású művek mellett (melyek közül most az *Új és régi embert*, a *Közigazgatási történeteket*, *Az öreg gróft*, *A Boér-legendát* meg *A holt kortest* emelnénk ki, esetenként a korábbtól eltérő indokolással), érdemes külön fölívni a figyelmet az emberi természetet példázatszerűen megvilágító elbeszélés típusára, amelyben kimagaslók az alkalmazkodó hozzászókás mechanizmusát frappánsan tettenérő *A szép Bulykainé*, de rövidebb és még nyíltabban csattanóra épített változata a hiúság természetrajzárol *(A Lőrinc kalapjai)* sem méltatlan a „sokatíró”, bohózszerű effektusokkal is élő, korai Csehov kortársához. *A Szontágh Pálné és A Plutó* Mikszáth természet- és történelemélményének egyik aspektusaként a borzongató, a kísérletes iránti érdeklődését villantja föl, helyenként legjobb hasonló tárgyú és hangulatú írásainak közérzetszuggesztíójára emlékeztető művészettel. A kritikai kiadás beteljesedés felé haladó sorozatának, jobban mondva a tudós szerkesztőknek, sajtó alá rendezőknek tudománytörténeti érdeme – melyből semmit sem vesznek el az említett polemikus észrevételek vagy kiegészítések –, hogy a teljes életmű publikálásával és elemi összefüggéseinek lelkiismeretes magyarázatával új, minden eddiginél megalapozottabb szintézis számára teremtenek vonzó lehetőséget, egyúttal azonban a részletek fontosságára, az analízis meg az értékelő megkülönböztetés precizítására is a példa erejével kényszerítik Mikszáth régi és új híveit, tanulmányozóit.

Csűrös Miklós